

O PROBLEMĂ A ISTORIEI LIMBII ROMÂNE APARENT REZOLVATĂ: PERIODIZAREA

Klaus BOCHMANN

A PROBLEM OF THE HISTORY OF ROMANIAN LANGUAGE APPARENTLY RESOLVED: PERIODIZATION

The history of romanian language appears sufficiently described and the main problems resolved. However, beside other questions (as the famous "continuity" or the presumed unity of literary language yet in the first times of written romanian) there is the problem of periodization we can still express any doubts about. The main question concerns the period of old romanian, who's beginning is presumed for the X-th century, after the period of common romanian, and ending in the late 18-th century. Based exclusively about internal criterias of language system (phonology, morpho-syntaxis), the weakness of these periodization consists in the fact that it does not take in account the socio-cultural conditions of communication which provoked deep changes of language as a whole: new vocabularies, new categories of texts, new manners of public discourses. In these sense it seems recommendable to presume the formation of romanian states as the end of old romanian and the beginning of a middle period, which culminated in the scripturalization of Romanian and ended in the XVII-th century, before the period of modernization of romanian culture and language.

Istoria limbii române pare să fie foarte bine descrisă, dacă luăm în vedere bibliografia enormă de specialitate și numele unor lingviști dintre cei mai de seamă, care și-au dedicat activitatea științifică acestui obiect; în această listă îi găsim pe Sextil Pușcariu, Ovid Densusianu, Alexandru Philippide, Alexandru Rosetti, Gheorghe Ivănescu și alții. Să pui la îndoială unele puncte de vedere de care ei s-au lăsat ghidați în cercetarea lor și care parcă au un caracter cvasi axiomatic, poate apărea ca un sacrileg.

Totuși, când în anul 2009 am început să scriu o introducere în istoria limbii române pentru uzul studenților germani, am constatat cu mirare că există fenomene ale căror tratare mi-au produs un sentiment de nemulțumire. Menționez în trecut două fenomene pe care aș vrea să le pun în discuție și cu alte ocazii, și anume așa zisa problemă a continuității unei limbi romanice la nord de Dunăre: nedumerirea mea provine din faptul că argumentele multor lingviști germani, care văd lucrurile cu totul

altfel decât majoritatea lingviștilor români, nu sunt discutate nicăieri sau nici măcar luate în seamă în publicațiile românești. O introducere în istoria limbii române pentru studenți germani însă nu poate face abstracție de aceste puncte de vedere, cu atât mai mult cu cât materia cu pricină va fi predată câteodată chiar de oponentii punctului de vedere român "oficial". Al doilea punct critic privește conceptul de limba literară, în special postularea unei presupuse unități a ei deja în secolele în care faptele vorbesc, după părerea mea, împotriva acestei presupunerii.

Problema despre care aș vrea să insist aici privește periodizarea istoriei limbii române.

În istoriografia celorlalte limbi romanice, alta decât româna, dar și în cea germană și engleză, se deosebește o **fază veche** – franceza veche (*ancien français*), spaniola veche (*español antiguo*), italiana veche (*italiano antico*), germana veche de sus și de jos (*Althoch/nieder/deutsch*), engleza veche (*old english*) – și o **una nouă sau modernă**, referitoare la epoca modernă – franceza nouă sau modernă (*nouveau français, français moderne*), germana nouă de sus și de jos (*Neuhoch/nieder/deutsch*) etc. Pentru faza actuală a limbilor se adaugă a desemna adeseori o referință la contemporaneitate, deci limba franceză contemporană sau de azi (*français contemporain* sau *d'aujourd'hui*), limba germană contemporană sau de azi (*deutsche Sprache der Gegenwart / deutsche Gegenwartssprache* sau *heutiges Deutsch*). Pentru unele limbi se presupune și o **fază mijlocie** valabilă pentru epoca de tranziție între evul mediu târziu și epoca modernă timpurie (*moyen français, Mittelhochdeutsch, middle English*).

Ținându-se cont de asemenea periodizări, istoriograful lingvistic poate fi tentat să le aplice și la domeniul românesc. Sunt de părere că această viziune ar fi posibilă fără probleme dacă în istoriografia lingvistică română nu ar exista drumuri bătute care duc în alte direcții. În lucrările de referință este vorba de: 1. *limba română primitivă* sau *protoromână* (*Urrumänisch* – "străromâna", în traducerea din 1943 în germană a operei magistrale a lui Sextil Pușcariu), sau de *limba română comună*; 2. *limba română veche* și 3. *limba română modernă* și *limba română contemporană*. Prima fază ar merge de la formarea limbii române în secolele VII și VIII, până la scindarea ei în cele patru dialecte cunoscute, proces care s-ar fi terminat în secolul al X-lea¹.

¹ Vezi îndeosebi Sextil Pușcariu, *Die rumänische Sprache*, Leipzig 1943, p. 300, a cărui părere a fost împărtășită de către mulți alți lingviști români.

Perioada imediat următoare, a limbii române vechi, ar merge până pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, după care ar urma, după o fază de tranziție pe care, potrivit istoriografiei literare am putea numi faza limbii române premoderne, cea a limbii române moderne, remodelată în cadrul occidentalizării generale a culturii românești.

În lumina tradițiilor europene ale istoriografiei limbilor trebuie să fie permis să ne întrebăm dacă finalizarea unui proces de diferențiere dialectală (deci cel care separă româna comună de româna veche) poate servi drept cezură în istoria limbii, adică dacă poate fi privită ca un criteriu pentru delimitarea unei epoci întregi. Chiar dacă nu s-a întâmplat prea des că un teritoriu lingvistic care era coerent la origine, se fragmentează, și că idiomurile care rezultă din acest proces se îndepărtează unul de altul nu numai din punctul de vedere structural și lexical, ci și spațial sau geografic, totuși putem atrage atenția la faptul că formarea dialectelor a fost un fenomen paneuropean care a avut loc în evul mediu timpuriu, în epoca care în istoria limbilor romanice occidentale se identifică cu epoca veche. În acest sens ar fi de recomandat ca, precum se spune în germană, „die rumänische Kirche im romanischen Dorf zu lassen” (adică „să lăsăm biserica română în satul roman”). Dacă postularea unei perioade a românei *comune* pare cu totul îndreptățită, nu se poate nega că ea ține de epoca veche, a *limbii române vechi*, care, după cum putem ști în ziua de azi, până la începutul unei perioade noi (a cărei început îl fixăm în secolul al XIII-lea, cum vom explica mai jos) nu și-a schimbat substanțial structura gramaticală și fonologică. De fapt, nici nu știm dacă pierderea unității blocului lingvistico-spațial a avut consecințe imediate de natură intralingvistică, deci fonologice, gramaticale, lexicale, care datează din faza imediat următoare scindării acelei unități, cel puțin nu avem niciun temei să presupunem asemenea consecințe, pe care, din cauza lipsei documentelor, le constatăm abia în epoca modernă. Atât pentru dacoromâna, cât și pentru aromâna și celelalte varietăți, secolul al X-lea nu prezintă o cezură de natură internă, structurală, singurul criteriu de periodizare rămânând deci începutul unei evoluții divergente a celor patru dialecte.

Pentru a ține cont de aceste considerente, propunem să se caracterizeze limba română în perioada de până la secolul X drept **română veche comună** și româna din faza următoare drept **dacoromână veche**, precum și aromână veche, megleno-română veche etc.

Mai importantă decât această chestiune îmi pare

să fie delimitarea (daco)românei vechi de stadiul ei de dezvoltare. Aici se pune iarăși problema criteriilor de periodizare. Dacă ne ținem de ceea ce ne spun cei mai mari istoriografi ai limbii române, de la formarea ei până azi limba română nu și-ar fi schimbat sensibil înfățișarea, nici fonologică, nici morfologică. Sextil Pușcariu, în opera lui citată, scrie că „toate trăsăturile caracteristice limbii române, tot ceea ce o deosebește pe de o parte de limba latină și pe de alta de celelalte limbi romanice, o găsim în cele patru dialecte”², deci ar fi existat deja în româna veche comună (punct de vedere de altfel criticat de către Al. Philippide). Și la G. Mihăilă, în introducerea sa în *Dicționarul limbii române vechi*, citim:

„Din cercetările întreprinse de B. P. Hasdeu, Ov. Densusianu, Al. Rosetti și de alți lingviști români, rezultă că în acea epocă [este vorba de secolele XIII-XV] limba română nu diferea sensibil de cea pe care ne-o oferă textele din sec. XVI și XVII. Cu excepția unor forme arhaice, perfect explicabile în lumina foneticii și a morfologiei istorice, ea nu diferă prea mult nici de limba populară actuală: se poate spune, fără teamă de a greși, că în sec. XIII – XV limba română se apropiase într-o mare măsură de aspectul ei actual ...”³

În ultima instanță aceasta ar însemna că o periodizare a istoriei limbii române pe criterii pur formale, a schimburilor fonologice și morfologice sau morfo-sintactice care, de exemplu, condiționează în mod foarte clar diferența dintre limba franceză veche și cea mijlocie și nouă, sau germana veche de sus de germana mijlocie de sus, nu este posibilă în cazul limbii române decât cu rezerve remarcabile! Dacă, simplificând rezultatul acestor citate, structura limbii române de la formarea ei până azi nu s-a schimbat substanțial, pentru periodizarea istoriei acestei limbi trebuie căutate sau cel puțin adăugate și alte criterii.

Punctul de vedere formal-structural, al cărui valabilitate o punem la îndoială, a fost formulat în mod explicit chiar în unele lucrări de referință a istoriei limbii române. Așa, de pildă, în tratatul *Istoria limbii române*, editat de Academia RPR în 1965, citim în prefață: „*Istoria limbii române* își propune să deducă principalele perioade de dezvoltare a limbii române din însăși evoluția ei internă. Vom vorbi, așadar, de perioade distincte numai în momentul în care vom constata o discontinuitate evidentă de

² Pușcariu, op. cit., p. 283.

³ G. Mihăilă, „Cuvînt înainte”, *Dicționarul limbii române vechi*, București 1962, S. 5.

structură.⁴ Focusul cercetării istoriografice este pus în exclusivitate pe evoluția așa spusă “internă” a limbii: „... baza periodizării va fi în primul rând evoluția structurii gramaticale, fiindcă este mediată, este omogenă, și în concluzie, rezistentă, ca orice reflectare sistematizată. De aceea, discontinuitățile din structura gramaticală au o valoare excepțională pentru periodizarea istoriei limbii.”⁵ Autorii nu au avut șansa să demonstreze acest principiu în practică, tratatul fiind abandonat după cel de-al doilea volum.

După afirmarea masivă a sociolingvisticii, în lingvistica internațională s-a impus și o abordare nouă a problemelor istoriei limbii. Pentru determinarea fazelor de dezvoltare a limbilor au fost luate în seamă și condițiile socioculturale, raporturile de comunicare socială în care o limbă este utilizată, adeseori chiar într-un context multilingual. Și aspectele lexicale, cam marginalizate (surghiunite în așa numitul ‘lexicon’) de către structuralism, care de fapt a stat la baza orientării expuse mai sus, a fost reconsiderat în determinarea perioadelor istorice a unor limbi. Un lingvist român care se lăsa dus de aceste considerente, continuând de altfel și o orientare mai veche, moștenită din epoca romanticismului și renovată la începutul secolului al XX-lea de către școala sociologică din lingvistica franceză (Meillet, Dauzat, Vendryes etc.⁶), dar și utilizând unele impulsuri venite din marxism, a fost Gheorghe Ivănescu. În voluminoasa sa lucrare *Istoria limbii române* din 1980 scrie: „Lucrarea de față încearcă să prezinte dezvoltarea limbii române epocă cu epocă, de la limba latină pînă astăzi. Stabilind fazele de dezvoltare a limbii române și împărțind pe epoci diferitele schimbări (fonetice, morfotice, sintactice și lexicale) ale limbii, ea explică aceste schimbări direct sau indirect, prin fazele dezvoltării istorice a poporului român, deci prin fapte istorice și mai ales prin diverse structuri sociale; bineînțeles, am făcut aceasta numai atunci cînd faptele lingvistice nu sînt expresia unei tendințe a sistemului lingvistic (căci admitem și noi asemenea tendințe, deși mult mai rar decît se admiteau de către școala lingvistică franceză și de către structuraliști).”⁷

Nu se poate nega, de exemplu, că într-o epocă în

⁴ *Istoria limbii române*, volumul I, *Limba latină*. Ed. Academiei Rep. Pop. Rom., București 1965, S. 6.

⁵ Loc. cit., p. 7.

⁶ vezi K. Bochmann, “Französische Beiträge zur Soziolinguistik”, în: *Beiträge zur Romanischen Philologie*, 1970, H.1, p. 77-86.

⁷ Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași 1980, p. VIII.

care purtătorii limbii române au trăit încă în structuri prestatale, limbii nu puteau să-i revină acele funcții comunicative pe care le-a primit abia cu întemeierea primelor formațiuni statale, chiar dacă atunci încă alte limbi ocupau funcția de limbă cancelărească. În secolele XII-XV, intrarea în limba română a multor termeni și expresii slavone utilizate în cancelariile domnești și în biserică, datorită acestui impact al politicului asupra limbii, au dat acesteia o înfățișare nouă, cu toate că structura ei nu a fost afectată de asemenea interferențe. De fapt, și cel mai importante contacte lingvistice le revine un rol în periodizare, transformând esența tipologică a unei limbi din care face parte și nivelul lexical. Chiar dacă admitem că nici primul contact lingvistic slavo-român nu schimbase limba română în esența ei (problemă afectată, de altfel, de puternice conotații politice) - cine vrea să nege că cel puțin sub aspectul lexical, influența slavă a transformat puternic înfățișarea limbii române? De asemenea, scripturalizarea, care aproape în mod automat cere noi forme de expresie, trebuie respectată ca un criteriu de periodizare, întrucât ea dădu limbii un nou statut sociocultural. Numai un credo intralingvistic, reducăționist care ia drept unicul criteriu al evoluției unei limbi structura gramaticală și fonologică, poate face abstracție de condițiile socio-politice, renunțând la complexitatea fațetelor acestor evoluții.

În acest sens propunem împărțirea istoriei limbii române în următoarele perioade:

1. **Perioada veche**, începând cu trecerea de la latina spațiului balcanic și carpatodunărean în secolul VII-VIII, epoca de formare a tuturor limbilor romanice, spre *româna veche comună*, în prima fază, și prin diferențierea celor patru dialecte române spre *dacoromâna veche*, *aromâna veche* etc., într-o a doua fază care merge pînă la nașterea primelor formațiuni statale românești autonome prin secolele XII-XIII. În această perioadă românii trăiesc în obștele sătești medievale, ei sunt stăpâniți în mare parte de triburi sau state de altă etnie (slave, turcice, maghiară) și încă nu dispun de state proprii. Păstoritul cu transhumanța, îndeletnicirea economică principală a lor, îi duce la deplasări îndelungate pînă în sudul adânc al peninsulei balcanice pe de o parte, în regiunile muntoase din Europa central-orientală pe de alta. Dacoromâna veche este o limbă populară utilizată în exclusivitate în mod oral, cu un lexic adaptat la felul simplu de viață și de economie, de aceea nu este și scripturalizată. Tranșumanța garantează o relativă unitate a limbii. Dintre interferențele mai ales lexicale trebuie reținută în mod deosebit influența slavă veche sensibilă în mai

toate domeniile vieții, precum și cea maghiară care se referă cu precădere la viața orășenească.

2. **Perioada mijlocie** (care corespunde limbii române vechi din literatura de specialitate), datând de la existența primelor formațiuni statale românești, *cnezatele* din Transilvania și Maramureș, și voievodatele Moldovei și a Țării Românești, până pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, când o parte a elitelor sau forțelor sociale hegemoniale, deci conducătoare în domeniul spiritual, încep să se despartă de modelul cultural slavo-bizantin și se orientează spre occident, spre Germania și Italia la ardeleni, spre Franța la românii din Moldova și Țara Românească. Cu toate că în primele secole limba scrisă este slavona, în Transilvania și latina, e evident, și de altfel aceasta reiese și din textele zise slavo-române⁸, că româna este aproape unica limbă de comunicare orală. În decursul perioadei de mijloc are loc scripturalizarea limbii române, mai întâi pentru uzul privat, începând cu secolul al XVI-lea parțial și pentru administrație, religie și literatura analitică, și întâlnim și primele tipărituri, până când în sec. al XVII-lea româna se impune definitiv în scris și în domeniile oficiale, în Moldova și Țara Românească.

Limba română din perioada mijlocie, din ceea ce știm din documentele transmise nouă, este caracterizată prin anumite deosebiri dialectale (cu o ușoară tendință de aplanare a acestora), prin formarea unui lexic administrativ, de stat, a organizației bisericești și a culturii religioase, formată prin recursul la slavona bisericească, precum și a unui lexic al culturii aristocratice, de curte, și de viața orășenească, sub influența neogrească și turcească. Se nasc tradiții textuale, în limba română, mai întâi în domeniul religios și în cancelariile domnești, precum și în corespondența privată, începând cu secolul al XVII-lea și cu privire la literatura artistică.

Postularea acestei perioade de mijloc, desprinderea ei de la perioada anterioară, ne pare justificată prin faptul că datele socioculturale (sau sociolingvistice) ne impun acest lucru. Dacă evoluția structurală nu ne livrează argumente semnificative, trebuie să recurgem la acele criterii, și chiar dacă ar exista cezuri structurale importante, nu am putea să le izolăm de condițiile care le-au produs. De altfel, prin intenția de a cuprinde sub denumirea de limba română veche tot ceea ce a existat între secolul X și secolul al XVIII-lea, ar însemna să opunem faza străveche și veche direct limbii române contemporane.

⁸ Aceste cuvinte dintre cele mai vechi din limba română le aflăm din *Dicționarul limbii române vechi (sfârșitul sec. al X-lea - începutul sec. al XVI-lea)*, București 1974.

3. **Perioada nouă, modernă**, cu diferențierea deja propusă (a) într-o fază premodernă (de la a doua jumătate a secolului al XVIII-lea până pe la 1830), (b) faza modernizării accelerate (a. 1830 până la sfârșitul secolului al XIX-lea) și (c) faza de azi, contemporană (de la începutul secolului al XX-lea până azi). Perioada este caracterizată prin formarea unei conștiințe de sine națională și a unei mișcări naționale, factori hotărâtori pentru voința de a transforma limba în instrumentul primordial de manifestare drept națiune. Formarea statului național unitar, din partea lui, a fost un alt factor hotărâtor pentru dezvoltarea ulterioară a limbii, permițând o politică lingvistică efectivă care a făcut din limba română un instrument de stăpânire politică și de organizare a vieții sociale și culturale sub toate aspectele ei.

Procesul acesta a fost însoțit la început de abandonarea completă a slavonei ca limbă scrisă, cu diversificarea treptată a tipurilor de texte literare și neliterare în limba română, a coexistenței temporare a românei cu neogreacă în epoca fanarioților, și cu franceza în tot secolul al XIX-lea, drept limbi mai ales scrise, care pot fi documentate prin publicații. Limba se îmbogățește masiv cu împrumuturi din franceză și celelalte limbi romanice, dar și tipurile de texte sunt supuse unui proces de modernizare după modelul mai ales francez. Deja spre finalul secolului al XIX-lea limba română se prezintă ca o limbă modernă cu un vocabular foarte bogat și cu un potențial expresiv și stilistic cu care poate face față oricărei cerințe comunicative.

Cu aceste considerații nu intenționez să provoc răsturnarea întregii cercetări privind istoria limbii române – chiar ar fi ridicolă o asemenea încercare. Mai utilă ar fi, mi se pare, o reflecție critică asupra conceptelor tradiționale din acest domeniu care ne-ar permite să privim mulțimea datelor cunoscute și descrise într-o lumină nouă, cu alte ierarhii, alte ordini de idei. La drept vorbind, cei mai mulți istoriografi lingvistici din România chiar disting și ei trei etape în evoluția limbii române – româna comună, limba veche, limba modernă, numai că epoca limbii vechi apare prea lungă, nediferențiată, practic mergând de la secolul al X-lea până la sfârșitul celui al XVIII-lea. Însă în aceste opt secole s-au produs schimbări enorme în sânul limbii române: trecerea ei de la statutul unei limbi populare exclusiv orală la cel de limbă a păturilor conducătoare a unor state feudale, de la oralitatea exclusivă la scripturalitate, precum și la statut de limbă oficială, toate aceste schimbări având drept consecințe anumite evoluții nu numai în lexic, ci și în morfosintaxă.

Moldova-Institut Leipzig